

Ірина ГНАТИШИН

викладач кафедри менеджменту мистецтва

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

***Анотація.** У статті розкривається важлива роль духовного потенціалу художньої культури у формуванні особистості учня, враховуючи дослідження із філософії, естетики, психології, педагогіки, соціології, мистецтвознавства. Показана проблема духовної кризи суспільства та можливості її вирішення через залучення молодого покоління до творів художньої культури та мистецтва. Запропоновані навчально-виховні підходи й особистісно-ціннісні орієнтації для навчання і виховання молоді. Аналізується зміст і роль дисципліни “Художня культура” для становлення ціннісних духовних орієнтирів особистості, розглянута дефініція “культура”, “духовність”.*

Ключові слова: художня культура, духовність, особистість, навчання, виховання, ціннісні орієнтири.

Увага до проблеми духовності завжди була дуже пильною. Кожне наступне покоління нароцувало потенціал культури та духовності особистості. Саме тому рівень стану і розвитку суспільства прямо пропорційний духовному потенціалу людства.

Сьогодні зародкам духовності людини протистоять могутні сили матеріальних потреб та інтересів. Тому так важливо постійно плекати, активно скопувати й спушувати ґрунт духовності. Погоджуємося з думкою В. Кременя, який зазначає: “...для кожної освіченої людини є абсолютною істиною — без духовності суспільства не може бути. Альтернативи духовному розвитку в будь-якому суспільстві, в тому числі українському, немає” [1, 13]. У зв’язку з цим, у наш час духовної кризи проблема духовності набуває ще більшої актуальності.

Серед соціальних цінностей найбільші можливості впливу на формування духовно багатой особистості, здатної до творчої діяльності, має художня культура. Мистецтво здатне підтримувати відкритість системи цінностей, відвертість пошуку і вибору орієнтації в культурі, що зрештою виховує духовну незалежність людини. Для культури це є важливим і значним

потенціалом і чинником її розвитку [2].

Мета статті — розкрити важливу роль духовного потенціалу художньої культури у формуванні особистості учня, накреслити шляхи набуття духовності через твори мистецтва та художньої культури.

Аналізуючи принципи використання потенціалу культури, необхідно визначити саме поняття „культура”. За визначенням, затвердженим на Всесвітній конференції про культурну політику (Мехіко, серпень 1982) поняття „культура, в широкому її розумінні може розглядатися як сукупність своєрідних духовних, матеріальних, інтелектуальних та емоційних аспектів, які характеризують суспільство або суспільну групу. Вона включає не лише літературу, мистецтво, але і способи життя, основні права людини, системи цінностей, традиції та віросповідання” [3, 56].

Сучасна школа філософії розглядає культуру як спосіб людського буття (В. Андрущенко, Є. Бистрицький, Г. Васянович, М. Гордієнко, І. Зязюн, В. Іванов, А. Канарський, С. Кримський, В. Малахов, В. Онищенко та ін.).

Проблема розкриття духовного потенціалу художньої культури у формуванні особистості складна й багатогранна. У дослідженнях із філософії, естетики, психології, педагогіки, соціології, мистецтвознавства розкрито її різноманітні аспекти. У працях з філософії та естетики (Г. Апресян, Ю. Борев, О. Буров, Г. Васянович, С. Гольдентрихт, І. Зязюн, М. Каган, М. Киященко, В. Крутоус, Л. Левчук, М. Лейзеров, О. Лосєв, В. Мазєпа, В. Малахов, М. Овсянніков, В. Онищенко, Л. Печко, В. Разумний, Л. Столович, С. Уланова, В. Чиатурелі) розглянуто сутність і багатофункціональність естетичного ставлення, його зміст, діалектику об’єктивного й суб’єктивного, практичного та духовного, специфічні функції в смисловому колі культур.

Серед розгалуженої системи історично вироблених і закріплених традицією духовних цінностей — релігійних, філософських, моральних, — саме художні, естетичні цінності, зберігаючи величні досягнення людства у творах мистецтва, стоять на сторожі цілісності культури і життєвого досвіду, зібраного

протягом тисячоліть. Таку позицію відстоювали М. Бахтін, М. Бердяєв, В. Іванов, О. Лосєв, Б. Теплов і продовжують розвивати інші. Пізнаючи цінності творів мистецтва, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного., переживає. Тому ставлення до мистецтва є показником духовності особистості.

Розглянемо саму дефініцію духовності. Сьогодні існує кілька варіантів тлумачення цього поняття. Частина вчених розглядає духовність як активне виробництво та споживання духовних цінностей, дехто ототожнює з моральністю, інші пов’язують з рівнем інтелектуальності особистості. В українському педагогічному словнику поняття „духовність” визначено як індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти „для інших” [4]. Під духовністю переважно розуміють першу з названих потреб.

З категорією духовності співвідноситься потреба пізнання себе, світу, смислу і призначення свого життя. Художня культура саме й дозволяє усвідомити унікальність і неповторність світу й себе, сприяє розвитку духовності людини, розширює кругозір, формує позитивні життєві орієнтири особистості та власну світоглядну позицію, сприяє самооновленню традицій і норм культури міжособистісного спілкування, формуванню понять про загальнолюдські цінності та критерії оцінки явищ буття. А людина духовна тією мірою, вважає С. Гончаренко, в якій вона задумується над цими питаннями та прагне знайти на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності [4].

На цьому тлі жаским стає стан духовності молоді, стан її моральних стосунків у сучасному суспільстві: відчуженість, грубість, невміння та небажання зрозуміти іншого, виявити повагу, толерантність, співчутливість, милосердя, справедливість — незаперечні докази дефіциту моральності, гуманності, який, на жаль, усе частіше виявляється в поведінці дітей, підлітків, молодих людей. Поділяємо думку Г. Васяновича, що відбувся „духовно-ідейний вакуум”. „Дегуманізація мистецтва, зростання засилля масової культури низького гатунку, призвело до руйнації гуманістичних цінностей” [5, 196].

У житті кожного індивіда є свої періоди розвитку, свій ритм, свої вікові імперативи, які не може змінити жодна глобалізація або фундаменталізація. Тому перспективне планування духовного виховання особистості має і далі тісно пов'язуватися з віком, статтю, характером, її фізичними та психічними особливостями, а, отже, із тим, що зараз ввійшло до дискусії філософів під назвою “постмодерний гуманізм”, який не лише бере до уваги слабкості й особливості дитини (людини), а й ставить їх на перше місце у вихованні.

Підлітковий вік найбільш чутливий до зовнішніх впливів — і цілеспрямованих, і некерованих. Такі риси як озлобленість, егоїзм, цинізм, жорстокість, зневага до іншого й брак почуття власної гідності роз'їдають людські стосунки, руйнують їх, заводячи у безвихідь вирішення найважливіших питань індивідуального та суспільного життя. Згодимося з думкою Г. Васяновича і В. Онищенко, що “молода людина гостро відчуває трагедію тілесно-душевно-духовного розладу, який має місце у нинішньому світі, а тому важливим стає ноологічне (духовне) виховання (ноологія, від грец. *noos* — дух), ноологічна допомога молодій людині” [2, 5].

У підлітковому віці в учнів закладаються ще й підвалини широкого мистецького кругозору. Велика роль відведена сім'ї, адже коли батьки прищеплюють любов до народної пісні, слова чи картини, за дитячу душу можна бути спокійним. Чисті витоки зроблять свою справу, справжнє мистецтво стане на варті гуманізму, високої моралі й краси, що дозволить кожній особистості вистояти в життєвій боротьбі, стати цілеспрямованою на шляху духовного вдосконалення суспільства.

Реформа загальноосвітньої та професійної освіти в Україні передбачає пошуки нових навчально-виховних підходів і нових особистісно-ціннісних орієнтацій. На ключові позиції, виходить мистецтво, як ядро художньої культури, недооцінка якого протягом багатьох років, невизнання першочерговості духовних, національних, культурних і загальнолюдських цінностей у вихованні особистості привело до катастрофічної духовної кризи. Погоджуємося з думкою американського соціолога Д. Белла, що провідною нацією буде та, яка створить

найефективнішу систему закладів освіти й культури, щоби розвинути духовний потенціал своїх молодих громадян.

Поява у інваріативній частині шкільної програми предмету “Художня культура” повинна змінити даний стан речей. Мета вивчення художньої культури, як зазначено в навчальній програмі, полягає в “особистісному художньо-естетичному розвитку учнів, вихованні потреби у творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні у процесі опанування цінностями української і зарубіжної культури” [6, 184-186].

У змісті курсу “Художня культура”, що почала викладатися від 2009 р. у загальноосвітніх закладах за чинною державною програмою, акцентовано виховні можливості вітчизняної та зарубіжної культурно-мистецької спадщини. На відміну від суто навчальної діяльності, завданням якої є “засвоїти”, “повторити”, “закріпити”, “навчити” тощо, для опанування мистецьких дисциплін важливішим є “відчутти”, “пережити”, “створити”, “виразити”, “зрозуміти”, “прийняти позицію іншого”.

Тому на уроках художньої культури на перший план висувається не стільки управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, скільки одночасне виховання особистості старшокласника, формування в нього особистісного емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва. З цього приводу Л. Хомич підкреслює, що саме в такому плані головним завданням навчальної дисципліни є формування знання про процеси, що відбуваються в духовному світі людини, художньої картини цілісного образу світу [7, 50-53]. Завдяки цьому є сподівання виховати нове покоління молоді, яка матиме особливу освітньо-естетичну практику та культурно-духовний рівень.

Звернемося до проблеми сприймання твору мистецтва. Нам імпонує думка П. Якобсона: “Витвір мистецтва прагне впливати всім комплексом своїх засобів на духовний світ людини і притому за допомогою того спеціально побудованого віддзеркалення життя, яке в ньому відбите” [8, 57]. Доречно згадати в цьому контексті працю “Психологія мистецтва” Л. Виготського, де художній твір розглядається як “сукупність естетичних знаків, спрямованих на те, щоби порушити в людях емоції” [9, 7-8]. За Л. Виготським, емоції, викликані творами мис-

тецтва, — це „розумні емоції”, які завжди будуть відповідно впливати на свідомі вчинки і життєдіяльність особистості. Усі три сфери особистості — когнітивна, афективна, регулятивна беруть участь у таких категоріях навчально-виховних цілей як сприймання та осмислення творів мистецтва.

У контексті сприйняття мистецьких творів вивчення категорії сприйняття виходить на перший план. Адже від повноцінного сприйняття твору мистецтва залежить рівень його розуміння реципієнтом, сила та характер впливу на духовний світ людини. Нам близька думка П. Якобсона: “Змістовний відгук, що збагачує духовний світ людини, може викликати тільки справжній витвір мистецтва” [12, 37-38].

“Основою естетичної реакції, — пише Л. Виготський, — є викликані мистецтвом афекти, що переживаються нами зі всією реальністю і силою, але знаходять собі розряд у тій діяльності фантазії, якої вимагає від нас щоразу сприйняття мистецтва. У цьому перетворенні афектів, у їхньому самозгоранні, у вибуховій реакції, що призводить до розряду тих емоцій, які тут же були викликані, і полягає катарсис естетичної реакції” [9, 262-263]. Важливою функцією художньої культури тут стає функція очищення (за Арістотелем — очищення емоцій мистецтвом).

Під впливом естетичних почуттів людина здатна відчути душевне очищення від дрібних прагнень і почуттів. “І в цій очищисній дії від різних переживань, що виникли від сприйняття твору мистецтва, — пише П. Якобсон, — полягає особлива радість, радість незвичайного пізнання, що з’являється в процесі художнього сприйняття” [8, 61]. Таким чином, “у процесі переживання з приводу сприйнятого включається вся людина з властивими їй оцінками, ідеалами, моральними переконаннями, уявленням про своє призначення. І все це поживається (актуалізується) під час процесу художнього сприйняття, народжує живе ставлення до сприйнятого” [8, 61]. Водночас це ставлення теж може в свою чергу змінитися під впливом отриманого враження від споглядання краси мистецтва. Розмірковуючи над можливостями розвитку художнього сприйняття, слід відзначити, що тільки переживання твору “через себе” сприятиме цілісному його сприйняттю, що викличе емоційне й

духовне збагачення особистості.

Важливим фактором сприйняття творів мистецтва є умови, за яких відбувається спілкування реципієнта з твором, а через нього — з автором. Картина та скульптура краще сприймаються в музеї або картинній галереї в оточенні інших творів мистецтва, де вона краще вписується в інтер’єр, є часткою гармонійного цілого. Художній фільм краще подивитися в кінотеатрі, де все призначене для цього, де ні реклама, ні зайві розмови, ні побутові дрібниці — ніщо не заважає процесу сприйняття.

Емоції, які ми отримуємо в процесі естетичного сприйняття у відповідному середовищі, кардинально відрізняються від емоцій, що народжуються за звичайних життєвих обставин. Такі емоції “переживаються в особливому контексті свідомості” [8, 59]. П. Якобсон зазначає, що „печаль, обурення, смуток, які виникають при сприйнятті витвору мистецтва, забарвлюються інакше, ніж тоді, коли вони виникають у контексті реальних людських відносин” [8]. Але духовні переживання можуть з’явитися лише за таких умов, коли людина віддається враженню від споглядання витворів мистецтва, готова „співпереживати” з тим, що там зображено.

Отже, проаналізувавши проблему впливу духовного потенціалу художньої культури у формуванні особистості, спробуємо накреслити основні шляхи формування духовної особистості засобами художньої культури. На нашу думку, це:

— підготовка фахівців художньої культури, що повинні мати високу фахову ерудицію, професійну майстерність і розвинену духовність;

— глибоке й адекватне осягнення творів мистецтва, особливо біблійних образів, мотивів і сюжетів, використаних у мистецьких творах;

— забезпечення навчально-виховного процесу відповідною кількістю посібників і унаочнень;

— використання інтерактивних методів роботи (метод художньо-педагогічної драматургії, проектний метод, пошуково-дослідницький метод та ін...);

— рефлексія після кожного уроку, пробудження чутливості

до творів мистецтва;

— формування морально-духовних переконань молоді людини через висловлення особистісного ставлення до творів мистецтва, осмислення ними вічних проблем та екзистенцій;

— проведення занять у мистецькому середовищі (музеї, театри, консерваторії, тощо);

— виховання через мистецтво та в мистецтві, застосування комплексного мистецького впливу;

— співпраця школи, сім'ї, соціального оточення.

Таким чином, джерелом формування духовного потенціалу особистості є художня культура, яка розвиває емоційну сферу, емпатію, виховує художні смаки й естетичні почуття. Духовне життя людини є надзвичайно важливим елементом її життєдіяльності, від оптимального процесу розвитку якого залежить її загальний прогрес. Адже духовність — це засіб розбудови особистості, вихід на вищі щаблі осмислення нею свого місця у світі та свого призначення.

Це провідний фактор розумової гармонізації світу зовнішнього та внутрішнього, їх узгодження з моральними законами, ціннісний зміст і спрямованість особистості [10].

Насамкінець хочемо підкреслити, що художня культура — невичерпне джерело духовного потенціалу і окремої особистості, і всієї нації загалом, що здатне сформувати нове, художньо освічене й духовно розвинене покоління українців. У своїх подальших дослідженнях ми продовжимо цю тему.

1. Кремень В. Розвитку духовності немає альтернативи // Директор школи, ліцею, гімназії. — 2004. — № 1. — С. 15-32. 2. Васянович Г.П. Ноологія особистості: Навч. посібн. для студ. і викл. — Львів: Сполом, 2007. — 217 с. 3. Матеріали конференції "Про культурну політику", Мехіко, Мексика (6 серпня 1982 р.) — К.: Британська рада в Україні, 2002 — 156 с. 4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с. 5. Васянович Г. П. Філософія. Навч. посіб. — Львів: Норма, 2005. — 216 с. 6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладах. Художньо-естетичний цикл. 5-11 класи. — Київ, 2005. — С. 184-186. 7. Хомич Л. Роль мистецтва у професійно-педагогічній підготовці вчителя // Мистецтво та освіта. — 1998. — № 4. — С. 50-53 8. Якобсон П. Психология художественного вос-

приятия / П. Якобсон. — М.: Искусство, 1964. — 85 с. 9. Выготский Л. Психология искусства. Анализ эстетической реакции. — М.: Лабиринт, 1997. — 416 с.

Annotation

Hnatyshyn Iryna. Spiritual potential of art culture is in forming of personality of student. The article deals with the important role of the spiritual potential of art culture in shaping student personality, whereas the study of philosophy, aesthetics, psychology, pedagogy, sociology, art history. The problem of spiritual crisis in society and the possibility of its solution by involvement the younger generation in works of art culture and art is shown. The necessity of finding new educational approaches and new personal-values for training and education of youth is grounded. The content and role of subject "culture" for the formation of personal spiritual value orientations is analyzed, the definition of "culture", "spirituality" is considered.

Keywords: art culture, spirituality, personality, learning, education, moral values.

Аннотация

Гнатюшин Ірина. Духовний потенціал художественной культуры в формировании личности ученика. В статье раскрывается важная роль духовного потенциала художественной культуры в формировании личности ученика, учитывая исследование из философии, эстетики, психологии, педагогики, социологии, искусствознания. Показанная проблема духовного кризиса общества и возможности ее решения через привлечение подрастающего поколения к произведениям художественной культуры и искусства. Обоснована необходимость поиска новых учебно-воспитательных подходов и новых личностно ценностных-ориентаций для учебы и воспитания молодежи. Анализируется содержание и роль дисциплины "Художественная культура" для становления ценностных духовных ориентиров личности, рассмотрена дефиниция дефиниция "культура", "духовность".

Ключевые слова: художественная культура, духовность, личность, учеба, воспитание, ценностные ориентиры.